

כתב עת אלקטרוני
בהוצאת המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין, ירושלים

גליון מס' 4 מאי 2014

ניתן לקריאה באתר המכללה:
<http://www.dyellin.ac.il>

**על רחוב דוד ילין בירושלים וסביבותיו -
האנשים שמאחורי השמות**

יפה ישראלי

על רחוב דוד ילין בירושלים וסביבותיו – האנשים שמאחורי השמות

יפה ישראלי¹

תקציר

בירושלים ישנו רחוב על שם אחד מבניה-בוגיה – דוד ילין, ממנהיגי היישוב היהודי בארץ. רחוב דוד ילין משתרע על פני שתי שכונות שנבנו מחוץ לחומות: תחילת הרחוב בשכונת זיכרון משה אשר דוד ילין עודד את הקמתה, השתתף בייסודה ואף קבע בה את ביתו. השכונה נבנתה בשלהי התקופה העות'מאנית בעשור הראשון של המאה ה-20, והייתה השכונה המודרנית והמשכילה ביותר של יהודי ירושלים. תושביה לחמו להשרשת השפה העברית בתוכה. כאן שכנו מוסדות חינוך חשובים שלדוד ילין היה חלק נכבד בהקמתם. המשך הרחוב בשכונת רוחמה אשר נבנתה בתקופת המנדט הבריטי. במאמר מתוארת בניית השכונות תוך התמקדות במשפחת ילין ובשחזור רחוב דוד ילין.

תאריכים: דוד ילין, שכונת זיכרון משה, שכונות בירושלים, חינוך עברי, בלשנות, מלחמת השפות

פתיחה

נאה לירושלים להנציח את אחד מבניה-בוגיה בקריאת רחוב על שמו: רחוב על שם דוד ילין (תרכ"ד-1864 – תש"ב-1942).² בן ירושלים זה היה איש חינוך ומחנך, ממייסדי החינוך העברי בארץ, מורה וסופר, איש מדע ומחקר, בלשן עברי, מזרחן ופרשן, מחייה הלשון העברית, איש ציבור וממנהיגי היישוב היהודי בארץ (בורשטיין, 2009-2008).³ רחוב דוד ילין מתחיל בשכונת זיכרון משה, והמשכו בשכונת רוחמה.

מדוע נבחר דווקא רחוב זה להיקרא על שמו של דוד ילין? מדוע הרחוב משתרע על פני שתי שכונות? מה מאפיין את רחוב דוד ילין? מה טיב הקשר בין דוד ילין לבין יחיאל מיכל פינס⁴ ויוסף בר"ץ מיוחס⁵, שעל שמם נקראו רחובות הגובלים ברחוב דוד ילין? אילו מוסדות חינוך היו ברחוב? מה הקשר בינם לבין דוד ילין? על שאלות אלה ואחרות ננסה לענות במאמר זה.

דוד ילין, ממייסדי שכונת זיכרון משה ומתושביה הראשונים

תחילת רחוב דוד ילין בשכונת זיכרון משה, שכונה הנקראת על שמו של משה מונטיפיורי, ואשר דוד ילין היה בין מייסדיה ובין תושביה הראשונים.⁶ די בעובדות אלה כדי להנציח אותו בשכונה זו באמצעות רחוב על שמו.⁷ השכונה הוקמה בשלהי התקופה העות'מאנית בעשור הראשון של המאה ה-20, במרכז ירושלים, במרומי הרכס שהוא קו פרשת המים של העיר, מצפון לשכונה "מאה שערים" שנוסדה עוד בשנת תרל"ד (1984) (שכתי, 1996 א: 25). שכונת זיכרון משה הייתה השכונה המודרנית והמשכילה ביותר של יהודי ירושלים. תושביה לחמו להשרשת השפה העברית בתוכה. כאן שכנו מוסדות חינוך חשובים והתרכזו בה החיים הציבוריים, התרבותיים והציוניים.⁸

1 יפה ישראלי, מרצה ללשון העברית במכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין

2 על אישים נודעים נוספים מחמת עיסוקם בלשון (לעתים בצד פעילות אחרת), אשר על שמם נקראים רחובות נוספים בירושלים, ראו: צרפתי, תשנ"ז: 229-230; על הקמת ועדת השמות לרחובות ירושלים בשנת תרפ"א (1920) ועל נוכחותו של דוד ילין בישיבותיה, ראו: אפרתי, תשע"א: 70-62.

3 על דוד ילין נכתב רבות. ראו למשל: חזן, 1992; מייטלס, 2011-2012; מייטלס, 2006; שרפשטיין, תשכ"ד: 163-178.

4 על מ"י פינס (תר"ג-1843 – תרע"ג-1913) נכתב רבות. ראו למשל: מייטלס, 2006; סולה, 1963; שלמון, תשמ"ג.

5 על יוסף מיוחס (תרכ"ח-1868 – תש"ב-1942) נכתב רבות, ראו, למשל: בן-יעקב, תשל"ז.

6 שכונת זיכרון משה הייתה השכונה החמישית שהוקמה בירושלים אשר נקשרה למשה מונטיפיורי. קדמו לה השכונות: משכנות שאננים שהוקמה ב-1860, מזכרת משה ואהל משה שהוקמו ב-1882, ושכונת ימין משה שהוקמה ב-1890.

7 דוד ילין היה ממייסדי השכונות "זיכרון משה", "קריית משה" ו"שמעון הצדיק" (בורשטיין, 2009-2008: 314).

8 בשכונה הוקמו מבני ציבור אחדים: בית הכנסת "אהלי יעקב" (שפירא, תש"ח: 18-20); הגימנסיה העברית (הוקמה בשנת 1909, ומשם עברה

מעשה שהיה כך היה: בשנת תרס"ב דנה קבוצת משכילים בביתו של מיוחס על תחיית הלשון ועל הגשמתה. כולם חתמו על "קול קורא" בשם "ציבור עברי", שבו נאמר:

"מטרתנו אשר לה נשאף היא לכוונן עיר עבריה, אשר לשון העיר הזאת תהיה הלשון העברית ולהגיע להמטרה הזאת נחל בשכונה עברית, כי כל בני הציבור ישבו לפי האפשרות בשכונה אחת" (בן יעקב, תשל"ז: 256).

אכן, נציגי קרן "מזכרת משה מונטפיורי" בירושלים, ובראשם דוד ילין, החלו ליזום את הקמת השכונה המודרנית החדשה על טהרת החברה היהודית בעבור בני המעמד הבינוני. עם ההחלטה על הקמת השכונה, נוסדה בירושלים אגודה בשם "חברת זיכרון משה" בידי אנשים משכילים שהיו דמויות מרכזיות בירושלים באותם הימים. האזור שנבחר לבניית השכונה היה ליד הבניין החדש של בית הספר המודרני הראשון של ירושלים: בית הספר "למל", שבנייתו הסתיימה בשנת 1903. המגרש הראשון בשכונה נקנה בידי הוועד למזכרת משה מונטפיורי באמצעות דוד ילין וועד חברת זיכרון משה וביניהם פינס (גרייבסקי, תרצ"ט: 52).

רבים מחברי אגודת "חברת זיכרון משה" בנו בתים נאים ומרווחים בשכונה ועברו לגור בה (בן אריה, 2011: 1565). השכונה נבנתה תוך הקפדה על המראה הנאה ועל הניקיון, כפי שהיטיב לתאר הסופר ש"י עגנון בספרו "תמול שלשום": "והיא משוכחת משאר השכונות, שעשויה לפי תכנית מתוקנת ולפי חוקי הבריאות. כל בית עומד לעצמו, ורחוב מהלך באמצע, שעתידיים ליתן צל בימות החמה וסכך לסוכות החג" (עגנון, תש"ו: 237). אחד הבתים הראשונים שנבנה היה ביתו של דוד ילין. בנייתו הסתיימה בתרס"ח ועליו קבע דוד ילין את הכתובת "הלבנון" – כשמו של העיתון הירושלמי – באבן הראשה שמעל הכניסה הראשית. בתקופת המנדט, בראשית שנות העשרים, נוספה לבית קומה. את הבניין בנה משרד האדריכלים הקר-ילין של בנו בכורו של דוד ילין, אליעזר ילין (בן-אריה, 2011: 1566-1567; קרויאנקר, 2006: 172).

רחוב דוד ילין שימש מעין רחוב פנימי בשכונת זיכרון משה. לבקשת ישעיהו פרס,¹⁰ הוארך רחוב זה לאחר מלחמת העולם הראשונה לשכונת רוחמה, והוא מגיע עד רחוב מיוחס שליד מחנה יהודה. כך משתרע רחוב דוד ילין בשכונת זיכרון משה אשר הוקמה בשלהי התקופה העות'מאנית, ובשכונת רוחמה אשר הוקמה בתקופת המנדט הבריטי.¹¹

למקומות אחרים עד למשכנה הקבוע בשכונת רחביה (רוזנפלד, 2009: 17); גן הילדים העברי הנודע "גן סוקניק" (נוסד בירושלים בשנת תר"ע בידי חסיה פיינסוד-סוקניק בשכונת נחלת שבעה, ועבר לשכונת זיכרון משה בתקופת המנדט, שם שימש גן ילדים מרכזי בעבור ילדי השכונה והסביבה) (פיינסוד-סוקניק, תשכ"ו); בית הספר "דורש ציון" (אשר ראשיתו בתרנ"ו, בעיר העתיקה בירושלים ואחר כך מחוץ לחומות, עבר בתרפ"ט לזיכרון משה) (גולדשטיין, תש"א: 55); בשכונה בלט בחשיבותו גם "בית העם" הציבורי הראשון בעיר, ששימש מרכז תוסס של החברה הישראלית הציונית החדשה שהחלה מתארגנת גם בירושלים, אך בהמשך תקופת המנדט הבריטי, הוא פסק מלפעול במקום (בן-אריה, 2011: 1569). על שכונת זיכרון משה, ששימשה מרכז תרבותי יהודי מודרני בשלהי השלטון העות'מאני, ראו גם: בן-אריה, 1979: 595-594.

9 בתקופת המנדט הבריטי חלה ירידה במעמד הסוציו-אקונומי של תושבי שכונת זיכרון משה. תושבים בעלי אמצעים החלו עוברים לשכונות הגנים החדשות שקמו ברחביה, בבית הכרם, בקריית משה ובשכונות חדשות אחרות. אחרים העדיפו לעבור לגור בשכונות החדשות שנבנו בקרבת מקום, כמו מקור ברוך ועוד, שבהן נבנו בתים מודרניים ונוחים הרבה יותר (בן-אריה, 2011: 1577).

10 ישעיהו פרס (תרל"ד-1874 – תשט"ו-1955), יליד ירושלים, היה חוקר ארץ ישראל נודע. הוא היה חבר בלשכת "בני ברית" בירושלים ולימד בבית הספר למל. בראשית תקופת המנדט, עם חידוש הפעילות של בית הספר, התמנה למנהל בית הספר מטעם ההסתדרות הציונית, שנעשה אז בית ספר לבנות. גם על שמו נקרא רחוב בשכונת זיכרון משה.

11 שכונת רוחמה הוקמה במרחב שבין השכונות העות'מאניות הוותיקות זיכרון משה, אחווה ויגיע כפיים, לכיוון אזור מחנה יהודה. היא נקראה בשם זה על פי הכתוב: "ורייחמתי את לא רוחמה ואמרת ללא עמי עמי אתה" (הושע ב, כה). הבנייה החלה כנראה ב-1924. בבניית הבתים בשכונת רוחמה היו רבים מבני המעמד הבינוני ומעלה, ובהם גם בני העדה הספרדית, בני עדות המזרח האחרות ובמיוחד בני העדה הבלבית (בן-אריה, 2011: 1629-1645).

משפחת דוד ילין ובית הספר "למל"

שכונת זיכרון משה נבנתה ליד הבניין החדש של בית הספר למל הנקרא על שם האציל שמעון אדלר פון-למל (1845-1766). היה זה בית הספר היהודי המודרני הראשון בירושלים (ובארץ ישראל).¹² תחילת רחוב דוד ילין היא ליד בית הספר למל, הנמצא בקרן הרחובות דוד ילין וישעיהו, ולא בכדי. למשפחת ילין קשר הדוק לבית הספר למל עוד מהתקופה ששכן בשכונת החבשים: דוד ילין, מיוחס, סופרים וחוקרים ואנשי רוח נוספים לימדו בו. שלושת בניהם של איטה ודוד ילין למדו שם. איטה ילין סיפרה: "כאשר גדלו ילדיי התפתח למזלי בית הספר למל, ויכולתי לשלוח אליו את שלושת בניי במקום 'החדר' שלמדו בו לפני זה" (ילין, תש"א: 71).

בית הספר למל שכן תחילה, בשנת 1856, בעיר העתיקה.¹³ בשנת 1889 עבר בית הספר לבניין חדש ומרווח ברחוב החבשים (שבת, 1996: 53). על הקשר בין משפחת ילין לבין בית הספר למל בשכונת החבשים, סיפר ישעיהו פרס, אשר למד בבית הספר למל:

"אגב ביקור בפתח תקווה ביקרנו גם ביהוד, בה אירח אותנו בצריפו הנאה ר' יחיאל מיכל פינס, בזכות מורנו-מדריכנו, הוא חתנו ר' דוד ילין.... בחג הסוכות תרנ"א (1890) הציגו תלמידי הכיתה העליונה של בית הספר – זו הפעם הראשונה בתולדות היישוב – חיזיון בשפה העברית. היה זה החיזיון 'זרובבל' מאת משה ליב לילינבלום, שחיברו באידית ודוד ילין תרגמו לעברית" (פרס, 1964: 88-91).

המחזה "זרובבל" הועלה מדי שנה בבית ספר למל. באחת השנים הילד אליעזר ילין הופיע בתפקיד ישעיה הנביא ואחיו אביעזר ילין בתפקיד מתכולל בשם נרגל (קויאנקר, 2006: 25).

בשנת 1903 עבר בית הספר למל לבניין בשכונת זיכרון משה. מראשית פתיחתו, התנהלה בו פעילות ענפה. באולם הגדול של בית הספר נפתח בית כנסת, שהתפללו בו בשבתות ובמועדים. בימות החול התקיימו בו פעולות תרבות והשכלה. ב-1904 נפתח בבניין בית מדרש למורים, שייסדה חברת "העזרה", וב-1906 נוסד לידו בית ספר תיכון למסחר – גם הוא על ידי חברת "העזרה". ב-1910 עבר גם בית הספר למל עצמו לרשות חברת "העזרה" (בן אריה, 1979: 353).

בשנת תרע"ד-1914 פרצה בארץ "מלחמת השפות", ורבים מהתלמידים ומהמורים של בית הספר למל לקחו חלק במרידה נגד חברת "העזרה", בגלל רצונם להחליף את השפה הגרמנית שהייתה נהוגה במוסדותיה, בעברית.¹⁴ הם פרשו מבית הספר והקימו מוסדות חינוך עבריים. בשיתוף תלמידים שפרשו מבית המדרש למורים הישן שבבניין בית הספר למל, הקים דוד ילין – ששימש אז כסגן מנהל בבית המדרש למורים – את "בית המדרש למורים העברי החדש", אשר פעל במבנים שונים בשכונות שונות, עד שבשנת תרפ"ט-1929, עבר לבניינו החדש בשכונת בית הכרם (בן אריה, 2011: 1573-1574).¹⁵

ישעיהו פרס התמנה למנהלו החדש של בית ספר למל, שנעשה לבית ספר לבנות בלבד.¹⁶ לציון מלאת שמונים שנה לבית הספר למל הוקם בבניין "אולם גבורות", בסיועם של המהנדסים אליעזר ילין, תלמיד בית הספר לשעבר, ושותפו א' הקר, אשר הכינו את התכניות וניהלו את עבודת הבנייה בהתנדבות. בזמנים כתיקונם שימש האולם כמקום לתרגילי גוף לילדי בית הספר ולנוער "המכבי", ובשעת צרה שימש גם למטרות ציבוריות חיוניות. הוא היה מחסן לאגירת מזון לתושבי ירושלים בזמן המצור על העיר ושימש מקלט לפליטי ההפגזות וההפצצות שחזרו ונשנו (פרס, 1964: 164). בבניין זה

12 על בית הספר למל ראו: כהן-רייס, תרצ"ד; פרס, 1964; פרס, תרצ"ו.

13 על פולמוס החינוך – בית הספר למל, ראו: אפרתי, תש"ס: 24-25.

14 על חברת "העזרה" ראו: רינות, תשל"ב.

15 על בית המדרש למורים העברי ועל מלחמת השפות נכתב רבות, ראו: בורשטיין, 2013.

16 תיאור על בית ספר למל לבנות בתקופת המנדט ראו: אבישר, 1979: 71-81.

שכן גם בית הכנסת "היכל אבינועם", לזכרו של אבינועם ילין, בנו של דוד ילין, שנרצח על ידי ערבים בשנת 1937.¹⁷ לאחר קום המדינה פעל כאן בית ספר ממלכתי. משנת 1980 שימש כבית ספר לחינוך מיוחד. כיום במקום מוסד חינוכי של חסידות רוזין-סדיגורה.

פינס, דוד ילין ומיוחס

בערך באמצעו, גובל רחוב דוד ילין ברחוב פינס ובסופו ברחוב מיוחס. זהו מרחב גאוגרפי המפגיש בין החותן (פינס) ושני חתניו (דוד ילין ומיוחס). על קשרי נישואים אלה כתבה איטה ילין:

"מבין המשפחות החשובות הספרדיות התקרבונו בייחוד לאלו שנשיהם היו אשכנזיות והיה אפשר לדבר איתן באידית... היו גם ספרדיות שלקחו להן אשכנזים לבעלים. האחת מהן הייתה חמותי שרח לבית שלמה יחזקאל יהודה מקרובי משפחת ששון שבלונדון, אשר אביה השתדל בכלל להשיא את בניו לאשכנזיות ואת בתו לאשכנזי. ולמשל בדבר הזה היה גם אבי אשר את בתו הבכירה השיא לספרדי (יצחק כלב), וכן את בתו השלישית, היא אחותי מרגלית שהשיא לספרדי ירושלמי (מיוחס), ואת בתו השני (אנכי) השיא לחצי ספרדי" (ילין, תרצ"ח: 57).

פינס, דוד ילין ומיוחס היו אנשי חזון ומעש, ממשכיליה הראשונים של ירושלים. בשנת תרמ"ח-1888 ייסדו משכיליה הראשונים של ירושלים, יוצאי היישוב הישן, שהיו "ראשית צמיחת היישוב החדש בירושלים", את לשכת "בני ברית" בירושלים. בקבוצה זו היו גם דוד ילין, מיוחס, ישעיהו פרס ואחרים – אנשי חינוך והוראה, ממניחי היסודות של החינוך המודרני שתמכו בחינוך עברי, שמצא את ביטויו בהקניית השפה העברית למורים.¹⁸ פינס נבחר לנשיאה הראשון של הלשכה. הם החלו בהגשמת הדברים שלאחר מכן היו למטרותיה של ההסתדרות הציונית, כפי שבאו לידי ביטוי בקונגרס הראשון ובייסוד הקרן הקיימת לישראל: רכישת קרקעות והתיישבות והקמת שכונות, קידום תחיית השפה העברית והשלטתה כשפה חיה, במקביל ללימוד שפות זרות ורכישת השכלה כללית, עידוד העלייה לארץ וסיוע לעולים ועוד. עוד פעלה הקבוצה להקמת מוסדות סוציאליים ותרבותיים, ובהם בית חולים עזרת נשים, הספרייה הראשונה "מדרש אברבנאל", הסתדרות המורים, ועד הלשון ועוד.¹⁹ נוסף על אלה, טיפלו החברים בהתארגנות היישוב ככוח ייצוגי כלפי חוץ ופנים, ולאחר החלת המנדט הבריטי גילו יוזמה והשתתפות פעילה בארגון ובבחירות לאספת הנבחרים והוועד, בתור מוסדות המדינה שבדרך. הם היו מושרשים הן במסורת ישראל והן באהבת ישראל וארץ ישראל וביחסי רעות ואחוה וסיוע לזולת (אלפסי, 1989: 9-21).

רחוב דוד ילין בתקופת המנדט הבריטי

בשכונות מגורים אפשר להבחין בשני יסודות מרכזיים. היסוד האחד הוא היסוד הדומם, הפיזי, של השכונה: המערך התכנוני של השכונה, הרחובות והבתים שקמו ונבנו בה. והיסוד האחר הוא היסוד החי: האוכלוסייה – החברה והתושבים (בן-אריה, 2011: 8-11). ב"סיוורנו" נתייחס לבתים, למוסדות החינוך, לבתי הכנסת, לרבנים ולכמה מן האנשים אשר גרו ברחוב זה בתקופת המנדט הבריטי.²⁰

תחילה נסייר ברחוב דוד ילין אשר בשכונת זיכרון משה.

תושבים: ברחוב דוד ילין גרו תושבים רבים וטובים. ביניהם: דוד אבישר, מורה ועסקן, חבר ועד הקהילה והוועד הלאומי, יושב ראש הסתדרות המורים, מראשי הסתדרות חלוצי המזרח ופעיל בנושאי פולקלור של עדות המזרח;²¹ אליקים בן

17 על בית הכנסת אבינועם ילין ראו: גפני, תשע"ב: 182-183.

18 על החינוך העברי בארץ ישראל, ראו: אלבוים-דרור, תש"ן; אלבוים-דרור, תשמ"ו.

19 על תחיית הלשון ועל ועד הלשון ראו אפרתי, תשס"ד; כרמי, 1997.

20 המידע לקוח מספרו של בן אריה, (2011), המציין כי המידע נבנה לפי מפקד יהודי ירושלים מ-1938 וממקורות נוספים.

21 ראו: אלבוים-דרור, תש"ן: 20, 375; אלבוים-דרור, תשמ"ו: 274; בצלאל, תשס"ח.

מנחם, לימים מנהל בית הספר "מעלה"; שמואל בן שבתאי, רופא, ממקימי בית הספר "מעלה"; יחזקאל קוטשר;²² אפרים קצ'לסקי, לימים פרופ' קציר, נשיא מדינת ישראל (בן אריה, 2011: 1590-1596). בית ספר למל: בראש חלקו המרכזי של הבניין קבוע שעון עגול, ובו אותיות אל"ף-בי"ת במקום ספרות. תחתיו קבוע צמד חלונות, ותחתם חלון עגול שמסגרתו עשויה כטבעת בולטת ובמרכזו מגן דוד מסותת באבן. על אבן הראשה שמעל פתח הכניסה, חקוקים באבן עץ תמר ובאר, על רקע תיאור מסוגנן של ירושלים. בטבלה שמעל הכניסה אפשר לקרוא בעברית ובגרמנית: "בית ספר להאציל לבית למל" (מירון, 1996: 249-250). באבן אשר מעל לשער חקוקים באר ודקל והמילים "כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים" (כהן-רייס, תרצ"ד: 292).

בית קמארה: על ביתו של היהודי הבבלי האמיד אברהם קמארה, שנבנה בחלק המנדטורי של שכונת זיכרון משה, על גבול שכונת רוחמה, כתב הסופר חיים באר:

"בית מהודר, בנוי אבני גזית ורודות, שבו שיכנתי את מרדכי לדר גיבור 'נוצות' ואת מפקדת צבא התזונה שלו.²³ בסורגים שמעל שער המבוא קשר בעל הבית בחוטי ברזל גולגולת שור שקרניו צבועות ירוק כנגד עין הרע, ובכניסה פנימה הניח ריבוע שחור זכר לחורבן. וכדי שלא יטעה מי לחשוב כי למראה ביתו העומד על תלו שכח האדון קמרה את הבית החרב, חיבר למענו 'הראשון לצינן' הרב יצחק נסים דברי שיר, ולאחר מכן הוזמן אמן מיוחד שירשום אותם משני צדי הריבוע. העובר על פני הבית ומציץ פנימה אל חדר המדרגות יוכל לקרוא גם היום את החרוזים הנוגעים ללב, הכתובים באותיות אשוריות תמות: מקדש אור חמדתי / זכור זכרתיהו, ועל ראש שמחתי / בין עיני שמתיהו, ומכתלי ביתי / נכר כי שחרתיהו" (באר, 1996: 24).

פעילות מסחרית: בתקופת המנדט הבריטי מוקמו ברחוב דוד ילין חנויות רבות ועסקים שונים ובהם אטליז, בית קפה, בית מסחר לכובעים, טקסטיל ואריגה, מכבסה, מספרה, מרפאה, מכון ליופי, סנדלרייה, חייטים, שענים, מלון ועוד. ממרכז תרבותי של אנשי היישוב המשכיל והמתקדם של ירושלים בסוף התקופה העות'מאנית ובראשית תקופת המנדט, נעשתה השכונה לחלק ממרכז מגורים עירוני כללי (בן אריה, 2011: 1583-1580).

נעבור ב"סיוורנו" אל רחוב דוד ילין שבשכונת רוחמה:

בתים: בבתים הראשונים שנבנו ברחוב דוד ילין היו כמה בניינים יפים ומפוארים שעוטרו בעיטורים מרהיבים, וכן בקשתות ובקישוטי מגני דוד. חלק מהם השתמר היטב. בבית הנודע כ"בית תווינה" (רחוב דוד ילין 28), היה בית שהרהיב עין בעיטוריו. במרכז הבית נחקק הפסוק (תהלים קלז, ה): "אִם אֶשְׁפָּחֶךָ יְרוּשָׁלַם תִּשְׁפָּח יְמִינִי". במרפסת הפונה דרומה אל הרחוב נחקקו שני אריות, ביניהם מנורה והכתובת (תהלים קב, טו): "פִי רָצוּ עֲבָדֶיךָ אֶת אֲבֹנֶיהָ וְאֶת עֲפָרָהּ יְהַנְנוּ".²⁴ גם בבית עזרא דבאח (ברחוב דוד ילין 34) עמודים ועיטורים רבים. בבית ביניא (ברחוב דוד ילין 39), על שער הבית שני מגני דוד וביניהם כתוב (תהלים קלז, ה): "אִם אֶשְׁפָּחֶךָ יְרוּשָׁלַם תִּשְׁפָּח יְמִינִי" ובמרכז מצוין התאריך תרפ"ה (בן אריה, 2011, 1640-1646).

בתי כנסת: בבית הכנסת "אהל רחל" שלט זיכרון המציין כי "בית הכנסת הוא ע"ש הגברת רחל בת ברוך שתזכה להיות בנעימות לנצח שהיא הקדישה את הבית הזה לעדה הבבלית לזכר בעלה שאול מרדכי הכהן ובנה יעקב כדורי בן שאול הכהן, נפטר בשנת תרפ"א (1921)". בית הכנסת נפתח בניסן תרצ"ז-ז 1937 והתפללו בו גדולי רבני העדה הבבלית.²⁴ בית הכנסת פועל גם כיום.

22 יחזקאל קוטשר (תרס"ט-1909 – תשל"א-1971), בלשן בתחום חקר השפה העברית, פרופ' באוניברסיטה העברית בירושלים ובאוניברסיטאות תל אביב ובר-אילן, חתן פרס ישראל לשנת 1961. על שמו רחוב בירושלים.

23 ראו: באר, 1979.

24 הרב סלמאן מוצפי, מגדולי המקובלים, שהיה מעין שמש בבית כנסת זה ואף היה לו חדר קטן בו; הרב אברהם חיים רחמים, אחיו של הרב נסים; הרב נסים כדורי, מגדולי הפוסקים; הרב סלמאן חוג'רי עבודי, שלימים שימש חבר מועצת הרבנות הראשית. בחצר בית הכנסת התגורר גם מנשה צאלח יוספאן, שהיה מעין מוסד תמיכה עדתי בפני עצמו עבור בני העדה הבבלית. הוא כתב ספר שליכת בו מעשיות ששמע מפי החכמים והרבנים של בבל בבגדד ובירושלים (בן אריה, 2011: 1651).

מוסדות חינוך: "תלמוד תורה מגן דוד" שהיה קשור לשיבת פורת יוסף; "תלמוד תורה בית אהרן" אשר נוסד בשנת תרצ"ד (1934) בידי ועד העדה הספרדית; "בית הספר וגן הילדים לבנות בית יעקב"; "המכון למורות של בתי הספר לבנות בית יעקב";²⁵ הגימנסיה "בגרות" שקמה בשכונה בשנת תרצ"ד. מוסד זה שם לו למטרה להכשיר לקבלת תעודת בגרות אנשים שלא למדו בצורה מסודרת;²⁶ "סמינר למורות מזרחי" בשנתו הראשונה שכן ברחוב ואחר כך עבר לשכונת רחביה (בן אריה, 2011: 1650-1642).

רבנים: במשפחות שבחרו להתגורר בשכונת רוחמה היו רבות מבני העדה הכבלית (העירקית). בלט במיוחד הרב יצחק נסים, שזכה לימים לעלות למעמד "הראשון לצינן". הוא בנה את ביתו ברחוב דוד ילין בתרפ"ד-1924²⁷ (בן אריה, 2011: 1641).

רחוב דוד ילין בשנות השישים של המאה ה-20 – זיכרונות ילדות

הבית: בשנים 1959-1999 התגוררה משפחתי בדירה בבית מגורים דו-קומתי מכוסה גג רעפים אדום, אשר שכן בקרן הרחובות תחכמוני (שכונת כרם) ודוד ילין (שכונת רוחמה) ומיוחס (שכונת מחנה יהודה). בבית גדול זה דרו בהרמוניה ובכבוד הדדי שמונה משפחות בני עדות ישראל השונות: אשכנזים, ספרדים ובני עדות המזרח האחרות. החדרים בדירות היו גדולים ורחבים ולהם תקרה גבוהה, רצפה מעוטרת בקישוטים וקירות עבים – קירות אשר סוידו ונצבעו בידי האימהות לקראת חג הפסח. בקומה הראשונה הייתה חצר משותפת גדולה לכל דיירי הבית. בקומה השנייה הייתה מרפסת גדולה בחזית הבית ומרפסות קטנות לכל דירה בגב הבית הפונה לרחוב יוסף נבון ביי.²⁸

בחצר המשותפת התנהלו חייהם המשותפים של כל דיירי הבית. בחצר זו ישבו לעת ערב האימהות כדי לנוח מעל היום וכדי להשגיח על הילדים הקטנים המשחקים בחצר. הילדים הגדולים יותר שיחקו במשחקי רחוב ברחבה הגדולה שהובילה אל הבית. בחצר היה בור אשר התמלא במי גשם באמצעות המרזבים שעל גג הבית. את המים מן הבור שאבו השכנים באמצעות משאבה שהייתה בחצר.

"הקשר בין הדיירים לבתי המגורים שלהם היה חזק. תנאי האקלים היס-תיכוני אפשרו שהייה וכליוי בחצרות הבתים וברחובות השכונה ברוב תקופות השנה. המגורים של משפחות צעירות רבות עם ילדים רבים הביאו לידי פיתוח יחסי שכונות וידידות" (בן אריה, 2011: 8-11).

כפתח החצר הניח החלבן בשעות הבוקר המוקדמות בקבוקי חלב. אל חצר זו באו תושבים נזקקים מן הסביבה לקבל מצרכי מזון לקראת חג הפסח מהשכנים אשר דרו בקומה הראשונה. בעברה האחר של חצר זו אשר חולקה לשניים באמצעות גדר, ערך הרב רפאל לויין חופה לזוגות שביקשו להינשא בחצרו.²⁹ בחצר זו תקע הרב לויין בחצוצרה, כדי להודיע לתושבי הסביבה על כניסת השבת. בדירתו קיבל קהל גדול של אנשים בני העדות השונות, אשר באו לקבל ברכה ועצה טובה. לכולם חילק מטבע לצדקה, ואת כולם, קטנים וגדולים, ליווה אל היציאה מן החצר.

קרן הרחובות תחכמוני – דוד ילין – מיוחס: קרן רחובות זו המתה עוברים ושבים, מכיוון שרחוב מיוחס המיועד להולכי רגל, מחבר בין שוק מחנה יהודה ורחוב יפו לבין הרחובות דוד ילין ותחכמוני. מלבד תושבי הסביבה והעובדים בסביבה, עברו-חלפו שם גם חיילות וחיילים בדרכם אל הבסיס הצבאי שבמחנה שנלך ובחזרה ממנו. בקרן רחובות זו עמד לוח מודעות גדול, לידו מכרו את מרכולתם מוכרים שונים: מוכר הקרח מכר בלוקי קרח לתושבים שלא היה להם מקרר בבית, מוכר הנפט מכר נפט לחימום הדירה, ולאחר מלחמת ששת הימים גם ערביות ממזרח ירושלים מכרו שם את מרכולתן –

25 כיום מצויים במקום סמינר מרכזי בית יעקב ומרכז השתלמות תנופה שלהם (בן-אריה, 2011: 1649).

26 כיום מוסד "מעיינות" (בן אריה, 2011: 1649)

27 הרב יצחק נסים (תרנ"ז-1895 – תשמ"א-1981) היה הראשון לצינן – הרב הראשי הספרדי לישראל בשנים תשט"ו-1955 – תשל"ג-1972. נולד בבגדד ועלה ארצה ב-1923. על שמו רחוב בירושלים.

28 הרחוב נקרא על שם יוסף נבון ביי (ירושלים 1858 – פריס 1934), יום כלכלי. ראו: בצלאל, תשס"ח: 136-135.

29 על הרב אריה לויין המכונה "אבי האסירים" (תרמ"ה-1885 – תשי"ט-1959), אביו של הרב רפאל לויין, ראו: רז, 1996; רז, תשל"ג.

פרות וירקות טריים. שם שחט השוחט תרנגולות לאחר טקס הכפרות. שם נערכה "הגעלת כלים" בערב חג הפסח, ועוד. ציירים נהגו לצייר את חוטב העצים הקשיש וחרוש הקמטים אשר גר, ועבד, בדירה בפאתי רחוב מיוחס, מוקף בגזרי עץ שחטב. בפאתי רחוב דוד ילין הייתה חנות של פחח. שם רכשו בני הנוער את מקצוע הפחחות. בתחילת רחוב תחכמוני שכנה החנות של הוצאת הספרים "בקאל". בקרן רחוב זו זימרו "חסידי גור" ניגון חסידי ערב לאוזן בשבת בבוקר בלוותם חתן ב"שבת חתן" אל ביתו של האדמו"ר בונים אלתר אשר גר ברחוב אלפנדרי שבשכונת רותמה. ילדי השכונה שיחקו שם בשבת אחר הצהריים במשחקי כדורגל, "סטנגה" ומשחקים אחרים.

סיכום

מאמר זה הובילנו ברחוב דוד ילין בירושלים, רחוב שראשיתו בשכונת זיכרון משה, אשר דוד ילין עודד את הקמתה, השתתף בייסודה ואף קבע בה את ביתו. השכונה נבנתה בשלהי התקופה העות'מאנית בעשור הראשון של המאה ה-20 ליד בית הספר למל אשר למשפחת דוד ילין היה קשר הדוק אליו. השכונה הייתה השכונה המודרנית והמשכילה ביותר של יהודי ירושלים. המשכו של רחוב דוד ילין בשכונת רותמה אשר נבנתה בתקופת המנדט הבריטי. שתי השכונות הן מן השכונות שנבנו בירושלים שמחוץ לחומות. רחוב דוד ילין גובל בתחילתו ברחוב ישעיה, באמצעו גובל הוא ברחוב פינס ובסופו, ברחוב מיוחס. זהו מרחב גאוגרפי המפגיש בין החותן פינס ובין שני חתניו, דוד ילין ומיוחס – שלושה ממשכילי ירושלים, אנשי חזון ומעש.
על ירושלים כתב דוד ילין:

"אהוב אהבתי את ירושלים המסמלת את העם היהודי, שהיא משאת נפש כל יהודי בכל קצוי תבל, ומשנה אהבה אהבתי בהיותה עיר מולדתי ואשר בה חייתי כל ימי חיי" (אלחנני, 1977 : 39).

אכן, נאה לירושלים להנציח שמו של אחד מבונה-בניה באחד מרחובותיה.

רשימת המקורות

- אבישר, א' (1979). *בית בירושלים*. תל אביב: אייר
- אלבוים-דרור, ר' (תש"ן). *החינוך העברי בארץ ישראל* (כרך שני: 1914-1920). ירושלים: יד יצחק בן צבי
- אלבוים-דרור, ר' (תשמ"ו). *החינוך העברי בארץ ישראל* (כרך ראשון: 1854-1914). ירושלים: יד יצחק בן צבי
- אלחנני, א"ח (1977). דוד ילין – איש ירושלים, *ירושלים ואנשים בה* (ספר שני, עמ' 25-39). ירושלים, ראובן מס
- אלפסי, י' (1989). *ירושלים: תולדות ירושלים בשנים תרמ"ח-תשמ"ח* (1888-1988) בראי לשכת "ירושלים" של בני ברית. ירושלים: לשכת בני ברית
- אפרתי, נ' (תשע"א). ירושלים היהודית בראשית השלטון הבריטי: שמות עבריים לרחובות ירושלים. *העברית*, מחזור נט, א-ב, 62-70
- אפרתי, נ' (תשס"ד). *מלשון היחידים ללשון האומה: הדיבור העברי בארץ ישראל בשנים תרמ"ב-תרפ"ב*. ירושלים: האקדמיה ללשון העברית
- אפרתי, נ' (תש"ס). *העדה הספרדית בירושלים: ת"ר-תרע"ז* (1840-1917). ירושלים: מוסד ביאליק
- באר, ח' (1996) עיר לא מושגת. *ירושלים: שכונות וכתמים, תקופות וסגנונות* (עמ' 13-28), ירושלים: כתר
- באר, ח' (1979). *נוצות*. תל אביב: עם עובד
- בורשטיין, ר' (2013). מלחמת השפות ובית המדרש למורים העברי. *הד אולפן החדש*, 100, 23-34
- בורשטיין, ר' (2008-2009). דוד ילין איש הרוח והמעש: מנהיגותו של ילין בתחומי החברה, התרבות והחינוך. *מים מדליו*, 20-19, 307-337
- בן אריה, י' (2011). *ירושלים היהודית החדשה בתקופת המנדט* (כרך שלישי). ירושלים: יד יצחק בן צבי
- בן אריה, י' (1979). עיר בראי התקופה – *ירושלים החדשה בראשיתה*. ירושלים: יד יצחק בן צבי
- בן יעקב, א' (תשל"ז). הסופר והמחנך יוסף בן רחמים נתן מיוחס. *ירושלים בין החומות – לתולדות משפחת מיוחס* (עמ' 243-287). ירושלים: ראובן מס
- בצלאל, י' (תשס"ח). *נולדתם ציונים: הספרדים בארץ-ישראל בציונות ובתחייה העברית בתקופה העות'מאנית*. ירושלים: יד יצחק בן צבי
- גולדשטיין, א' (תש"א). *שבעים וחמש שנה ל"דורש ציון"*, ליובלו ה-75 של בית המדרש "דורש ציון" בירושלים. ירושלים: דפוס מרכז
- גפני, ר' (תשע"ב). *נוסח ירושלים: עדות ובתי כנסת במרכז ירושלים – מחנה יהודה, בתי הורדנא, שערי צדק, זכרון משה, בתי הורנשטיין, יגיע כפיים, אחוה, רוחמה, מקור ברוך, כרם, קומונה*. ירושלים: יד יצחק בן צבי
- גרייבסקי, פ' (תרצ"ט) *ספר הישוב, הישוב העברי מחוץ לחומת העיר*, ירושלים: דפוס סלומון
- חזן, א' (1992). דוד ילין – דמות המופת של העברי החדש. *מאזניים: ירחון לספרות*, ס"ו(9), 40-41
- ילין, א' (תש"א). *לצאצאי* (חלק שני), ירושלים: דפוס מהערב
- ילין, א' (תרצ"ח). *לצאצאי* (חלק ראשון). ירושלים: דפוס מהערב
- כהן-רייס, א' (תרצ"ד). *מזיכרונות איש ירושלים*, ירושלים: ראובן מס
- כרמי, ש' (1997). *עם אחד ושפה אחת*. תל אביב: משרד הביטחון
- מייטלס, ע' (2011-2012). דוד ילין מחייה לשון ההוראה. *מים מדליו*, 22-23, 326-356
- מייטלס, ע' (2006). תורה, השכלה וחינוך במשנתו של הרב יחיאל מיכל פינס, *במשעולי עבר יהודי* (עמ' 225-252). ירושלים: מכללת אפרתה
- מירון, א' (1996). *ירושלים וכל נתיבותיה*. ירושלים: יד יצחק בן צבי
- סולה, מ"ז (1963). יחיאל מיכל פינס. *מאזניים*, 16, 444-445
- עגנון, ש"י (תש"ו). *תמול שלשום*, ירושלים ותל אביב: שוקן

פיינסוד-סוקניק, ח' (תשכ"ו). פרקי גן: זכרונות ומעש. תל אביב: אוצר המורה
פרס, י' (1964). מאה שנה בירושלים, מזכרונות ארץ ישראל, ירושלים: ראובן מס
פרס, ישעיהו (תרצ"ו) אלה תולדות בית הספר להאציל לבית למל בירושלים, ירושלים.
צרפתי, ג' (תשנ"ז). אסופות ומבואות בלשון א: כלשון עמי, עיונים בלשון העברית. ירושלים: האקדמיה ללשון העברית
קרויאנקר, ד' (2006). אדריכלות המדינה שכדרך בראי יצירתם של הקר-ילין. ירושלים: כתר
רוזנפלד, ש' (2009). מאה שנות – סיפורה של הגימנסיה העברית בירושלים. ירושלים: הגימנסיה העברית
רז, ש' (1996). צדיק יסוד עולם. ירושלים: מרכז ההסברה
רז, ש' (תשל"ג). איש צדיק היה. ירושלים: ש' זק
רינות, מ' (תשל"ב). חברת העזרה ליהודי גרמניה ביצירה וכמאבק. ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים
שבתי, ז' (1996א). שכונת זכרון משה בירושלים. ניב ירושלים – בטאון של לשכת ירושלים, בני ברית, 27-28, 25-30
שבתי, ז' (1996ב). מרכז ההשכלה הירושלמי: שכונת החכשים וסביבתה בעבר, ירושלים: ששר
שלמון, י' (תשמ"ג). יחיאל מיכל פינס – דמותו ההיסטורית. מלאת א', 261-272.
שרפשטיין, צ' (תשכ"ד). גדולי חינוך בעמנו: דמותם ופעלם מימי המהר"ל מפראג עד זמננו. ירושלים: ראובן מס